www.turkishstudies.net/economy

Turkish Studies - Economics, Finance, Politics

eISSN: 2667-5625

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY
Sponsored by IBU

Research Article / Araştırma Makalesi

Turgut Özal ve AK Parti Dönemi Türkiye ABD İlişkilerinin Ekonomi Politiği

Political Economy of Turkish US Relations During Turgut Özal Era and AK Party Period

Ahmet Salih İkiz*

Abstract: Turkey integrated into world financial system and opened to financial flows from western countries during the Turgut Özal era. That improved under liberal economic policies established during AK Party ruling. Özal, succesfully transformed Turkish economy from import substutition model to export promotion model with declining state intervention to national economy with more liberal policies. The privatization of State Companies has been done in the following years during AKP governments. Turkish-US relations ges back to 1950's and strengthened after 1980's with liberal economic policies enlarging financial inflows to Turkey. Even though AKP has islamic conservative roots they strictly followed IMF remedies after 2001 economic crisis with further integration in World capital markets with increasing amount of financial flows. In this paper my humble intention is to provide comparative analyses of those terms in a given context. I compare main macroeconomic indicators such as inflation, unemployment, current account deficit and economic growth in both terms. The low exchange rate and high interest rate policy was common in the beginning of two terms and have different outcomes. Both leaders aim to attract foreign direct investment for economic growth. Thus the capital accumulation and inflow in both registered and unregistered ways also searched in the borders of this paper.

Structured Abstract: Turgut Özal, successfully managed to transform Turkish economic model from import substitution to export promotion in a short period of time in the beginning of 1980's. That paradigm shift in economic policies are highly appreciated by US policy designers. Meantime country became much more vulnerable to speculative financial attacks. Because liberalization efforts weaken, capital flow controls among countries. For US Turkey has pivotal role as NATO during the cold war period. So Turkish foreign policy with economic models taken into account in US.

The following chapter of those policies the privatization of public enterprise fulfilled by AK Party with liberalization policies for free movement of capital transfers. The general framework of these policies are designed by Transition to Strong Economy Program in 2001 and highly supported by US policy makers. Recep Tayyip Erdogan is much more popular and charismatic leadership compared to Özal era. Both leaders attempted to diminish the role of military bureaucracy but Erdogan successfully managed it. Özal had a chance to follow proper economic policies regarding to post coup sterile politic environment with almost no opposition in society. He gathered politicians from nationalist right wing, conservative, liberal center right and left wing parties since most of the parties shut down after military intervention. Erdogan had political roots from Islamic parties with Necmettin Erbakan era. The National Vision Movement of Erbakan had progress after 1994 local elections and Tayyip Erdoğan was one of the rising stars of Party as İstanbul Municipal. Following the serious

* Öğr. Gör. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
Lect. Dr., Muğla Sıtkı Koçman University, FEAS, Political Science & International Relations Department
ORCİD 0000-0002-0233-8051
ahmet@mu.edu.tr

Cite as/ Atıf: İkiz, A. S. (2020). Turgut Özal ve AK Parti dönemi Türkiye ABD ilişkilerinin ekonomi politiği. *Turkish Studies - Economy, 15*(3), 1385-1395. https://dx.doi.org/10.47644/TurkishStudies.44861
Received/Geliş: 04 July/Temmuz 2020 *Checked by plagiarism software*
Accepted/Kabul: 20 September/Eylül 2020 **Published/Yayın:** 25 September/Eylül 2020
Copyright © INTAC LTD, Turkey CC BY-NC 4.0

implications of failing banks and financial crises he reorganized the movement with new economic agenda and followed liberal economic polices such as fast privatization of state enterprises.

In this paper, their public popularity of both political leaders in US and Turkey searched. However, both leaders faced the same conundrum in US Turkish relations with economic backgrounds. In this paper, we evaluated both terms with general macroeconomic framework. Short-term financial capital inflows is the main derive behind the main economic policies. The main backbone of those economic policies are, appreciated Turkish Lira, high interest rate policies had sustainable short-term capital inflow in those times. Both Özal and Erdoğan kept distance to conservative intelligence of Turkish Ministry of Foreign Affairs. Özal for example bypassed some bureaucracy and followed different agenda for Iraq during First Gulf War. Meantime Erdogan totally reshaped foreign policy with new actors.

The economic stability is main driving force in both internal and international policies. Even though exchange rates mainly determined by macroeconomic variables, some psychological factors such as resistance between Turkish US relations had impacts on currency rate fluctuations. It is obvious that financial liberalization after Özal era till even today has some implications due to unsustainable balance of payment deficits for years. During the post 15 July in 2016 coup attempt, some minor issues such Priest Branson crises had negatively affected impartiality of not only US Turkish relations but also had spillover effects on neighbor countries such as Iran and Iraq. Thus, the high devaluation of Turkish Lira against foreign currencies can explained by international policy implications rather than macroeconomic variables.

Even if world geopolitics center is moving towards Pacific region, US is still the center of world financial movements. China and the most developing countries holding US treasury bills and dollars as reserve money because of chaotic dependency. That new economic block has not totally isolated from world financial system and it must be clearly evaluated for further explanations. So, most of the Asian countries do not have enough financial capacity to overcome the negative implications of currency wars. Turkey as one of the oldest NATO members in region cannot create radical paradigm shifts in its foreign policies. It is against the nature of substance. Last couple of decades the Pacific region has enormous economic development compared to Atlantic region and China becoming a new hegemonic power. OBOR and other logistic projects rising its power beyond the borders. But, world financial gravity center is still in US. More than 60% of convertible currencies are in US Dollars. Thus, Turkish foreign policy makers has pragmatic approach in foreign policies towards US that in order not to face any economic sanctions. Under the consideration of US hegemonic power, it is quite realistic policy choice.

Keywords: International Economics, Political Economy, USA Turkey relations, Turgut Özal, AK Party

Öz: Turgut Özal ile başlayan Türkiye'nin küresel ekonomik sisteme entegrasyonu artan ölçekte AK Parti döneminde devam etmiştir. Turgut Özal döneminde, Türk ekonomisinde radikal bir transformasyon sonrasında ithal ikamesine dayalı politikadan, ihracata dayalı bir ekonomik modele geçiş yaşanmıştır. İktisadi alana müdhaleci devlet politikalarından liberal ekonomik politikalara da bir geçiş olmuştur. Özellikle devletin iktisadi üretim sürecinden çekilmesi ve özelleştirmeler çok daha sonraları AKP iktidarının ilk döneminde gerçekleştirilmiştir. Türkiye özellikle 1950 sonrasında ABD ile uluslararası ilişkilerini geliştirmiş ve 1980 sonrasında ise izlenen liberal politikaların sonucunda artan finans kaptal hareketleri ile bu önemli seviyerlerde gelişim göstermiştir. AK Parti özü itibari islami muhafazakâr kökenlerinin getirdiği bir reflekse sahip olmakla birlikte 2001 krizi sonrası uluslararası kuruluşların tavsiye ettiği ekonomik programı takip etmiş ve 1980 sonrası uygulanan liberal ekonomi politikalarına eklemlenmiştir. Turgut Özal ve Tayyip Erdoğan'ın Türk ABD ilişkilerine pragmatik bakışlarındaki yakınsamalar da incelenmiştir. Özellikle son yıllarda Pasifik eksenli yeni bir dünya düzenine geçiş olacağı söylense de küresel finans sisteminde ABD etkisinin uzun süre daha etkili olacağı kabul edilebilir. Bu çalışmada iki ayrı dönemde ABD Türkiye ilişkilerinin ekonomi politik analizi değişen küresel sistem altında incelenecektir. Bu iki dönemin ortak dinamikleri olan düşük kur yüksek faiz politikası ve sonrasındaki gelişmeler ülkemize kayıtlı ve kayıt dışı döviz girişi çerçevesinde aktarılacaktır. Enflasyon, cari açık, işsizlik ve ekonomik büyüme gibi temel makroekonomik değişkenler ışığında iki dönem için bir analiz yapılacak ve özellikle yabancı sermaye girişi her iki dönemde değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İktisat**,** Politik İktisat**,** Türkiye ABD İlişkileri, Turgut Özal, AK Parti

Giriş

İktisadi altyapı siyasi üstyapı ilişkisi ulus içinde olduğu kadar uluslararası ilişkilerde de oldukça önemlidir. 17. Yüzyılda kolonileşme ile başlayan merkez çevre ilişkisi Wallerstein'in deyimi ile 21. Yüzyılda küresel finans kapitale erişme ile gerçekleşmektedir. Bu süreçte enerji kaynaklarına erişim, askeri güç gibi etmenlerin yanı sıra ekonomik bağımlılık da uluslararası ilişkilerin temel elementlerinden olmuştur. Türkiye 1980 sonrası yaşadığı ekonomik model değişimi ile yurtdışı küresel finans kapitalist sistemle bağlarını daha da arttırmış bulunmaktadır. Bu durum 2. Dünya savaşı sonrası hegemon güçlerden biri olan ve 1992 sonrası SSCB'nin dağılması ile bu gücü pekişen ABD ile ilişkilerine de yansımıştır. Bu çalışmada liberal ekonomik sistemin altyapısının yaratılmasında öncü devlet adamı ve siyasetçi Turgut Özal ile 2002 sonrası iktidara gelen AK Parti döneminde ABD Türkiye ilişkilerinin ekonomik altyapıs siyasi bağlamda analiz edilmeye çalışılacaktır.

Ekonomik Transformasyon ve Turgut Özal

24 Ocak 1980 kararlarının ekonomik çerçevede uygulanması, 12 Eylül 1980 sonrasında gerçekleşecek ithal ikameci ekonomik kalkınma modeli yerini ihracatı teşvik eden modele bırakacaktı. Bu dönemde Türk parasının koruma kanunu da değiştirilerek esnek kur sistemine geçiş sağlanmıştı. Toplam arz yetersizliğinin yurtdışı ithalatla çözüldüğü ve kısa vadeli yurtdışından finans kapitalin ülkeye girişinin başladığı bu dönem Türkiye'de Özal dönemi olarak adlandırıldı. Barajlar Kralı olarak adlandırılan Süleyman Demirel döneminde bir teknokrat olarak görev alan Özal mühendislik kökenli olması nedeniyle ekonomi uygulamalarına pragmatik çözümler önermekteydi. Darbe sonrası dört eğilimi bir araya getirmekle gurur duyan yeni siyasi oluşuma öncelik veren Özal, ağabeyi Korkut Özal itibari ile MSP'ye yakın ve muhafazakâr kökenli olmasına rağmen; Erbakan ekolünün Milli ekonomiyi temel alan devlet güdümünde iktisadi kalkınmaya değil, liberal iktisadi sisteme dayanan bir ekonomi politikası uyguladı. Bu liberal ekonomi politikası, deregülasyon, özelleştirme ve ihracatı teşvike dayalıydı. Şüphesiz bu ekonomi politikasının IMF ve Dünya Bankası kaynakları ve tavsiyelerine dayanmadan gerçekleştirilmesi, küresel finans sisteminin merkezi ABD ile uyum içinde bulunmadan gerçekleştirilemezdi. Uluslararası Para Fonu (IMF) Standby anlaşmaları ile desteklenen bu program Özal'ın deyimi ile üretim pastasını yeniden bölüştürmek yerine büyütmeye yani Milli Gelirin artışına dayanmaktaydı. Bu süreçte ihracatı teşvik etmek amacı ile mali yardımların, tasarruf seviyesi yüksek üst gelir gurubuna transferinin, yatırıma ayrılacak kaynakları arttıracağı da temel argümandı.

1980 sonrası küresel sistemde soğuk savaşın etkisi azalmış ve SSCB'nin gücü erozyona uğramıştı. Bu nedenle, alternatif bir kalkınma paradigması sunma gücü kendi iç dinamiklerindeki sorunlar nedeni ile mümkün değildi. Bu durumda Özal ilk yıllarda ABD ile önemli ölçüde uyumlu bir politika izledi. Burada ABD Yunanistan ile çıkan suni sorunlarda Türk tarafına öncelik verdi. Baba Bush o dönemde Ortadoğu'yu dizayn etme düşüncesi içinde Irak harekâtını düşündüğünde başlıca destekçisi Özal olmuştu. Ayrıca Ortadoğu'da ABD eksenli politikada Türkiye pivotal bir role Özal tarafından soyundurulmak istenmişti. Bu dönemde diğer Müslüman ülkelerle ekonomik ilişkiler sınırlı kalmıştı. ABD için Türkiye'nin istikrarlı bir ekonomik yapıda olması önem arz ediyordu. Bu dönemde nispeten yüksek ekonomik büyüme oranı, yüksek enflasyon seviyesi ile gölgelenmiştir. NATO güvenlik şemsiyesi altında Türkiye savunma sanayisinde önemli ölçüde dışa bağımlıydı. Bu nedenle yerli silah sanayini geliştirmek ve savaş uçağı üretmek amacı ile ilgili girişimler bu dönemde başladı. Soğuk savaşın sona erme sürecindeki bu dönemde Türkiye çevresi nispeten istikrarlı bir alandı. Buna rağmen izleyen yıllarda Yunanistan ile yaşanılan gerginliklerden başka, Jivkov dönemi Bulgaristan'ından Türkiye göç etmek zorunda kalan Türkler sorunu ortaya çıktı. Özal, ABD'nin desteğini alabileceğini düşünerek, SSCB kökenli Doğu Bloğunun çökme sürecini milliyetçi bir söylemle Adriyatik'ten Çin Seddine Türklerin hâkim olduğu bir coğrafya olarak tanımladı. Bu söylem hem parti içinde milliyetçi muhafazakâr kesimlere bir mesaj içerirken hem de

Hunghtington'un söyleminde kırık fayların Türkler tarafından birleştirileceği düşüncesine sahipti. ABD bu dönemde genel olarak Özal ile yakınlaşma içinde bulunsa da eski siyasi liderlerin yasaklamalarının kalkmasından sonra Demirel ile de aynı çizgide devam etti. Ekonomik alanda süren IMF tabanlı ABD desteği, Türk lirasının değer kaybının sürmesi ve yüksek faizle kısa vadeli sermaye girişini arttırarak suni bir istikrar getirdi. Daha sonraları da görüleceği üzere yüksek faiz politikasının sürdürülebilirliği kur baskılandığı sürece geçerlidir. Özal hiç bir şekilde, ABD'nin hegemonik gücünü açıkça sorgulamadı. Bu karşı taraf için de geçerlidir. ABD verili ekonomik istikrar paketleri uygulandığı sürece bir sorun çıkarmadı. Bu dönemde ortaya çıkan İslami kesimlerin yükselişi ilk bakışta parti içi muhafazakârlara verilen bir taviz olarak algılansa da aslında Yeşil kuşak projesinin birer yapıtaşı idi ve izleyen dönemde yükselen Anadolu kaplanları ile siyasal İslam'ın önünü açtı. Türk İslam sentezi dönemin kültürel katalizörü idi. Bu yukarda bahsettiğimiz sınırlar ötesi Türkiye etkisi söylemi ile de uyuşuyordu. Özellikle Kıbrıs konusunda tıkanan görüşmelere bağımsız bir KKTC kurulması ile sadece Türkiye'nin tanıdığı bir ülke kurulması ile çözüm getirildi. Bu çözüm bence bu konuda Türkiye'nin taraf olma kabiliyetini ve manevra alanını da arttırdı.

Özal ve kurucusu olduğu ANAP liberal ekonomi uygulamaları ile Türkiye ekonomisinde kısmi bir değişim yarattılar. Bu refah dönemi, yüksek enflasyon ve kleptokrasi tarafından gölgelense de bu liberal ortam Türkiye'de batıya açık tüketim kalıplarının gelişmesine ve toplam arzın ithal yönlü artışına yol açtı. Bu sürecin temel eleştirisi; Başlatılan ekonomik reformların sürdürülmemesi ve yetersiz kurumsal çerçeve çizilmesidir. Bu dönemde başlayan ayrılıkçı Kürt hareketi bir sorun olarak ortaya çıksa da Özal bu konuda güvenlik temelli uygulamalardan ziyade uzlaşmacı ve politik bir çözüm seti önermekteydi. Kendisinin Kürt kökenli olduğunu savunarak sosyal yaşamda yükselebildiğine dikkat çekti. Bu konuda radikal askeri önlemlerin Özal sonrasına denk geldiğine dikkat çekilmelidir. Dönemin güvenlik ve istihbarat teşkilatının yaptığı Çekiç Güç uyarılarına da dikkate aldığı söylenemez. Bu dönemde ABD askeri yapısı Kuzey Irak'ta kontrol altında tuttuğu bölgede Iraklı Kürtlere yardımda bulunmakta ve bu politika Uğur Mumcu olmak üzere pek çok yazar tarafından bir Kürt devleti yaratılma sürecinin başlatılması olarak adlandırılmakta idi.

Özal dönemi Süleyman Demirel'in aktif siyasete geri dönmesi ile sönümlendi ve ANAP içindeki farklı siyasi eğilimler MHP ve MSP gibi özlerini içeren partilere geri döndü. Liberal görüşlü merkez sağ ANAP merkez sağın paylaşımın yönelik DYP ile mücadelesinde her iki tarafın da 2002 seçimlerinden mağlup çıkması ile siyaseten sahneden çekildi. Tarihi diyalektikte altyapının üstyapıyı belirlemesi sürecinde, 1994 ve 2001 ekonomik krizlerinin siyasi yaşamın yeniden yapılanmasına ve üst yapı olan siyasi alandaki aktörler; Siyasi partilerin İslami ruhu olanlarla değiştirilmesine neden olduğunu belirtebiliriz. Bu dönemde Batı lideri konumundaki ABD'nin yeni siyasi oluşumlara herhangi bir rezerv koymak yerine liberal ekonomik düzlemde politika tavsiyelerine uymaları karşılığında desteklediği görülür.

Genel olarak Özal'ın demokrasiye destek olacağı düşüncesi ile liberal ekonomik düzeni desteklediği düşünülebilir. Bu nedenle ilk döneminde ABD ile çok sıkı olan ilişkileri IMF ve Dünya Bankası desteği sağlamak amaçlı olmuştur. Bu kurumların desteğinde azalma 1985 sonrası alternatif olarak AB'nin düşünülmesine ve Körfez savaşı sonrasında ise Türki Cumhuriyetler alternatifinin sunulmasına yol açmıştır.

AK Parti ve Recep Tayyip Erdoğan

Milli Selamet Partisi, Refah Partisi ve Fazilet Partisi, Necmettin Erbakan ideolojik liderliğinde Milli Görüş olarak tanımlanan muhafazakâr temelli bir ekonomik modeli esas alarak. AB ve ABD ile daha mesafeli bir ilişki içinde bulunmuşlardı. Örneğin Necmettin Erbakan Avrupa Milli Görüş Teşkilatı vasıtası ile çok güçlü olduğu Almanya ve diğer Avrupalı ülkelerle ilişkili olmakla birlikte, ABD'ye sınırlı seyahatte bulunmuştu. Milli Görüş gömleğinin çıkarılması olarak adlandırılan ideolojik değişim, AK Parti ile gerçekleştirilmiş ve parti kuruluş sürecinde Tayyip

Erdoğan başta olmak üzere kurucu kadro AB ülkeleri ve ABD ile yoğun temasta bulunarak küresel ekonomik sistemi ikna etmişlerdi.

Turgut Özal döneminde başlanılan Kamu İktisadi Teşebbüslerinin özelleştirilmesi AK Parti döneminde çok hızlı bir süreçte bitirilmiş, Türk Telekom başta olmak üzere pek çok kamu işletmesi satılmıştı. Özal döneminde AB ile ilişkilerde çok gelişme sağlanamazken AK Partinin bu konuda en büyük başarısı AB üyelik müzakerelerine 2004 yılında başlamasıydı. ABD ile ilişkiler ekonomik alanda Kemal Derviş ekonomik reçetelerinin sadakatle izlenmesi ve küresel finans alanında önemli işbirlikleri ile olumlu düzlemde olmuştur. Dönem başında 1 Mart 2003 tezkere krizi ile gerilen ilişkiler Genişletilmiş Orta Doğu Projesi kapsamında ilerlemiş ve özellikle Arap Baharı ve sonrasında askeri yapıda önemli işbirlikleri gerçekleşmiştir. Bu nedenle ABD yönetimi izle gör politikası kapsamında Türkiye ile ilişkilerinde iktidara yapıcı desteklerde bulunmuştur. Bu durum Baba Bush döneminde 1991 yılında başlanılan 1. Körfez savaşının 2003 sonrasında Irak ve Suriye ekseninde realize edilmesi ile sonuçlanmıştır.

Turgut Özal parti içi dinamikleri nedeniyle İslami muhafazakârlığa kısmi olarak yaklaşırken, Tayyip Erdoğan bu konuda daha açık bir irade ortaya koymuştur. Bu nedenle liberal merkez sağ partilerin yerini siyasi söylemi daha İslami olan AK Parti almıştır. Merkez sağda bu yer değişimi AK Partiyi Türk merkez sağının yeni temsilcisi konumuna getirmiştir. Buna rağmen belirtildiği gibi ekonomik söylem korporatist değil tamamı ile pragmatik bir liberalizm olmuştur. Hatta iktidar önceki hükümetlere benzer bir şekilde kendi lehine bir sermaye cephesi yaratmıştır.

ABD özellikle Kıbrıs konusunda ilerlemeler sağlanmasına çalışmış ve şu andaki gelişmeler ışığında gevşek bir federatif modelin her iki tarafta benimsenmesini sağlamıştır. AB üyesi Kıbrıs ile KKTC arasında özellikle Türkiye garantörlüğündeki uzlaşma zemini bölgede Akdeniz doğal gaz rezervleri ve Türk suyu çerçevesinde oldukça önem arz etmiştir.

Özellikle Güneydoğu bölgesi konusunda Tayyip Erdoğan oldukça olumlu açılımlarda bulunmuş ve Leyla Zana başta olmak üzere bazı Kürt kökenli milletvekillerinde bu sorunu yalnızca Erdoğan'ın çözebileceği algısı yaratılmıştır. ABD son dönemlerde Türkiye'nin sınır ötesi operasyonlarına yönelik rezervlerini azaltarak ileri karakollar kurmasında sessiz onayını sunmuştur. Burada önemli faktör iki tarafın da ilişkilerini kazan kazan terminolojisi ile açıklanabilecek bir çıkar işbirliğinde götürmeye çalışmalarıdır. ABD kendi askeri gücünün sınırları zorlamak istemeyerek bu bölgede ittifak üyesi ülkelerin kaynakları ile devam etmek niyetini korumaktadır. Türkiye ise ülke içi istikrarı koruma amaçlı sınır ötesinde bir güvenli alan yaratılmasını sağlamak istemektedir.

AK Parti ve Tayyip Erdoğan döneminde ülke içi muhafazakâr bir dünya görüşü gelişmesini ve eğitim sisteminde bu konuda değişiklikler yapılmasına rağmen ekonomik alandaki liberalizm, özellikle ABD eksenli küresel finans sistemi ile herhangi bir kırılma yaşanmamasına yol açmıştır. Bu durum dönemler itibari ile bazı kırılmalar yaşasa da genel eğilim bu yönde olmuştur. Tayyip Erdoğan karizmatik bir kişilik ve özellikle 15 Temmuz sonrası yaratılan kahraman çıkışı ile parti değil kendi oylarını toparlayan bir sürece girmiş ve bu durum yürütülmesi istenen Türk tipi başkanlık sistemine geçiş için kullanılmıştır. Bu dönemde demokratik sistemin işleyişine AB ülkelerinden eleştirel ve mesafeli bir yaklaşım sergilense de ABD'den doğrudan bir eleştiri veya yorum gelmemiştir. Dünya üzerinde pek çok uluslararası gelişme hakkında anında görüş bildiren Beyaz Saray ekibinin Türk tipi başkanlık konusunda yorum, eleştiri veya basın açıklaması yapmaması bu konuda dikkatle değerlendirilmelidir.

Genel itibari ile AK Partinin 2002-2007 arası oldukça reformist olduğu ve hızlı bir ekonomik büyüme kaydettiği konusunda bir görüş birliği vardır. Ancak 2007 sonrasında gerek ABD kökenli küresel kriz ve gerekse ülke içi dinamikler ekonomik büyümenin ilk ivmesini kaybetmesine, cari açıkta artışa ve enflasyon oranlarında yükselmeye yol açmaktadır. Yurtdışından kaynağı belirsiz bazı kaynaklarla finanse edilen cari açığa belirli aralıklarla çıkarılan varlık transferi affı da destek vermektedir. Böylelikle 1980'li yıllardan beri uygulanan düşük kur, yüksek faiz politikasının (Belirli

dönemlerde kurdaki hızlı yükselişler hariç) devam edegeldiğini ve kısa vadeli sermaye akımlarının etkili olduğunu halen görmekteyiz. Diğer ilginç bir nokta ise Türkiye'den sermaye çıkışında artıştır. Türk firmalarının yurtdışındaki bu yatırım artışı her ne kadar küresel bir ekonomik güç göstergesi olsa da özü itibari ile cari işlemler açığını olumsuz etkilemektedir.

AK Parti döneminde Türkiye'nin yurtdışı yardımlarında ciddi bir artış olmuştur. Geçmiş dönemlerde Türki Cumhuriyetler ve Balkanlarda yoğunlaşan TİKA destekli projeler varken yakın dönemde gerek coğrafi gerekse kurumsal olarak dışarıya yapılan yardımlarda artış kaydedilmiştir. Coğrafi olarak Asya ve Afrika kıtasında pek çok geri kalmış ülkelere fiziki altyapı, sağlık ve eğitim alanında yardım götürülmüştür. IHH ve benzeri pek çok sivil toplum kuruluşu, yerel yönetimler ve kamu kurumları bu dış yardımların gerçekleştirilmesinde rol oynamışlardır. Bu durum ABD eksenli dış politikada bazı alanlarda karşılıklı olarak kültürel bir boşluğu, Müslümanlık aidiyeti ile doldurabilmiştir. Türkiye geçtiğimiz yıllarda kendi kategorisinde en çok dış yardım yapan ülkelerin başında gelmektedir.

Turgut Özal ve AKP Dönemleri

Turgut Özal, Recep Tayyip Erdoğan ile karşılaştırıldığında akademik ve yabancı dil alanında daha üstün olmasına rağmen, bu fark kişisel karizma ile giderilmiş görünmektedir. Bunun altındaki gerekçe ise Özal'ın bürokrat kökenli olmasına rağmen Erdoğan'ın siyasetçi olmasıdır. Bu süreçte ANAP cumhuriyetçi elitler tarafından İslami odaklı bir parti olarak görülmemekle birlikte AKP bu kesimlerin gözünde bu tanıma uymaktadır. Bunda Özal'ın kısmen laik bir yaşam tarzına rağmen Erdoğan'ın Müslüman bir aile düzenine sahip olması gelmektedir. ANAP kuruluş dönemine ait Kamuran İnan'ın söyledikleri lider profilini özetler niteliktedir (Yıldız, 2018).

"Demokrasi taksimetresi sıfırlanmıştı. Mayıs 1983'ten itibaren taksimetre işlemeye başladı. Ancak bu yeni yolculuk, eski kaptan ve ekiplere yasaklanmıştı. …Yeni bir devir başlıyordu. Seçimleri kazanan ANAP, sahipsiz kalan dört eğilimi de büyük ölçüde içinde topladı. Tek başına iktidar olmuştu. İktidar partisi siyasi kavga yerine siyasi barışı yerleştirmek istiyordu. Sayın Özal, 'insanlar kavga izlemeyi sever, kavga edenleri sevmez' derdi. Siyasette kavgadan kaçındı. Büyük sosyal ve ekonomik reformlar başlatıldı. Anavatan Partisinde tespit ettiğim farklılık, lidere karşı korkudan ziyade sevginin olmasıydı. Liderin değnekçileri, insanların üzerine giden, tehdit eden adamları yoktu. Bazı gayretkeşler, yağ ibriği taşıyan meddahlar vardı. Ancak liderin metodu daha ziyade, ikna yolu ile görüşlerini benimsetmekti. Yumuşak, netice alan bir metottu. Tatbikatın aksine insanlara danışılır, fikirleri alınırdı. Tek bir defa kürsüdeki hatibin sözlerine müdahale eden lider, hemen arkasından özür diledi, yaptığının doğru olmadığını söyledi."

Özal dört eğilimi birleştirmekle öğünürken, Erdoğan aslını göstermekte kaçınmamıştır. Bununla birlikte sanılanın aksine uzun yıllar iktidarda bulunmasına rağmen laiklik konusunda ciddi bir tehdit oluşmadığı ortadadır. Beklentilerin aksine Milli Görüş tipi ekonomik kalkınma modeli uygulanmadığı için de, ekonomik alanda küresel ekonomik düzlemde ilişkiler oldukça yolunda gitmektedir. İki lider de çevreden merkeze olan harekette merkezdeki elitlerin gücünü kırmayı başarabilmişlerdir. AK Parti döneminde uzun dönemli başarı çevrenin merkeze yönelmesi kadar muhalefetin başarısızlığına da bağlıdır. Şöyle ki Turgut Özal karşısında kurt politikacı Süleyman Demirel'i aynı kulvarda bulurken, Recep Tayyip Erdoğan bu konuda daha şanslıdır. Bu olguyu en iyi şekilde Mete Tunçay'ın ifadelerinde bulabiliriz (Çamlıbel, 2016).

"Kaç senedir iktidarda AKP? 14 oldu. Daha böyle gidecek gibi görünüyor. Türkiye'de iktidar meselesi olduğu kadar, belki ondan daha önemli bir muhalefet meselesi var. Halk Partisi'nin içinde iyi niyetli insanlar olmakla birlikte onların görünür bir gelecekte iktidar olacağı falan yok. Bunun sebeplerini belki erken Cumhuriyet yıllarında aramak lazım. O zaman Türkiye'de halka zorlanan laikçi siyaset öyle bir tepki yaratmış ki onun dalgaları bizi bugünlere taşıdı. Bunun üstesinden gelinemez. Ben kendim dindar bir insan değilim, tam tersine dinlerin zararlı şeyler olduklarını

düşünüyorum. Benim Kemalist laiklikle ilgili itirazım halkta yarattığı tepki duygusu. İşte o tepki duygusu AKP'yi iktidara getirdi, daha uzun süre de iktidarda tutacak gibi görünüyor."

Böylelikle merkezdeki Cumhuriyetçi kesimin gücü Erdoğan ile birlikte ortaya çıkan sosyal, ekonomik ve politik değişimle ters yüz edilmiştir (Heper, 2013). Özal askeri bir darbenin ardından rakipsiz olarak ortaya çıkmış ve Demirel sonrasında güç yitirmişken, Erdoğan ekonomik kriz sonrasında iktidara gelmiş ve şu an için bir siyasi rakibi yoktur. Bazı köşe yazarları tarafından bu nedenlerle Özal III. Selime, Erdoğan ise II. Mahmuda benzetilmektedir (Yayman, 2014).

Turgut Özal ve AK Parti dönemleri birbirini tamamlayan bir iç ve dış politika çizmiş görünmektedirler. Her iki dönem pragmatik ve devlet bürokrasisine soğuk bakan liderlik tipi ile örtüşmektedir. Hantal devlet bürokrasisine yönelik benzer eleştirel söylem ve yaklaşımlar mevcuttur. Özellikle Özal'ın son dönemlerinde SSCB'nin dağılması sürecinde ortaya çıkan çok boyutlu dış politika uygulaması, AK Parti döneminde Modus Vivendi haline gelmiş ve Ahmet Davutoğlu'nun stratejik derinlik teorisini çizmesi ile gerçekleştirilmiştir. Bu dönem ABD'nin BOP uygulama sürecinde olduğu görülür. Genişletilmiş Ortadoğu ve Afrika Projesi kapsamında pek çok Ortadoğu ülkesinde orta sınıf baskısı ile radikal değişimler yaşanmıştır. Bu nedenle Türkiye sınıra sahip olduğu bu ülkelerle ilişkilerinde farklı boyutta bir politik düzleme geçmiştir. Özellikle son yıllarda ABD bazı yöresel güçleri kendi saflarında kullanması ilişkilerde kısmi bazı dalgalanmalara yol açmıştır. Bu nedenle Kuzey Irak konusunda ABD'nin tutumu nedeni ile Özal ve Erdoğan'ın konuya yaklaşımı farklı olmuştur. Özal olası bir Kürt oluşumunu tehdit olarak algılamamış tam aksine Türkiye'yi barış adası olarak almıştır. Tam aksine Erdoğan özellikle son yıllarda bu konuyu bir tehdit olarak algılamıştır (Pusane, 2017).

Turgut Özal ve Tayyip Erdoğan dış politikada geleneksel tutucu Dışişleri diplomalılarını tercih etmemiş farklı eksenlerde hareket etmişlerdir. Özal'ın diplomasiyi bypass etme çalışmaları Erdoğan döneminde Monşer söylemiyle ete kemiğe bürünmüş ve bu durum ilk dönemlerde diplomasinin özel danışmanlar ve meslek memurluğu dışından gelen yöneticilerle farklı bir şekilde yönlendirilmesine yol açmıştır. Bununla birlikte ekonomik temelli çıkar dayanışması her zaman gündemde olmuş, Özal ve Erdoğan'ın ilk dönemlerinde gerek askeri baskıyı azaltmak ve gerekse ekonomik krizleri önlemek amacı ile ABD finans kapitali ile oldukça yakın ilişkiler kurulmuştur. Erdoğan bu konuda çok boyutlu küresel ekonomik sistemin oluşması yani iki kutuplu Dünya düzeninin yıkılması nedeniyle Doğu'ya evirilen sermaye birikimini kullanmaya çalışmıştır. Hindistan, Çin, İran ve Rusya yönelimi bunun meyvesidir. Bu durum bazı konularda ABD karşısında bir koz olarak elde tutulmuştur. Belirli dönemlerde Şangay topluluğuna yönelik yaklaşımlar bu çerçevede değerlendirilmelidir.

İki Liderin ABD ile İlişkilerinin Ekonomi Politiği

ABD, büyük stratejisi 2. Dünya savaşı sonrasında egemenlik alanındaki coğrafyada, kendi denetim ve yönlendirmesinde gerek ekonomi ve gerekse güvenlik amaçlarına hizmet eden bir işbirliği ağı oluşturmak olmuştur. Ekonomik ilişkilerin küreselleşmesi ve ileri düzeyde bir karşılıklı bağımlılık sonucunda ABD'nin dominant etki olanakları kısıtlanırken, hegemonik gücünü pekişmiştir. Böylece, ekonomik çıkar ve ihtiyaçlar ile güvenlik ya da politik ihtiyaçlar iç içe geçmiş ve etki alanındaki gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmalarını kendi güvenliğinin bir sigortası olarak görmüştür.

ABD'nin 1980'li yıllarda Türkiye'ye NATO üyesi olarak yüklediği misyon Ortadoğu'da bir istikrar unsuru sağlamasıydı. Bunun altındaki temel neden ise petrol ve enerji sahalarının güvenliğini sağlamaktı (Öztürk, 2011). Bu amaçla ekonomik olarak savunma alanında destekte bulunmuştur. Bu politika Türkiye tarafında da karşılık bulmaktaydı. Özal, Türkiye Orta Doğu'da güçlü olursa komşu ülkeler üzerinde etkili olacağını düşünüyordu. Bu düşüncesini Mart 1985 tarihinde ABD'ye yaptığı bir ziyaretinde dile getirmiş ve 26 Nisan 1985 tarihinde, Kasım 1982'de imzalanmış olan Mutabakat Muhtırasının teknik yönlerini düzenleyen 9 uygulama anlaşması Özal tarafından kabul

edilmiştir. Böylece askeri alanda pek çok ortak çalışma gurubu kurulmasının yanı sıra Muş ve Batman'da bir askeri havaalanı açılmasına ve Malatya havaalanının genişletilmesine de karar verilmiştir (Daban, 2017). ABD ile ilişkileri geleneksel güvenlik ekseninden ekonomik işbirliğine çekmenin önemine değinen Özal Dünya ekonomisinin kalbinin ABD'de attığını şu cümlelerle aktarmaktaydı (Kavuncu, 2006).

"Dünya banka sisteminin ağırlığı Amerika'dadır. Kim ne derse desin. Türkiye'ye gelen bankaların ağırlığı da Amerikan bankalarındadır. Hatta yatırımların da ağırlığı o kanaldadır. Başka memleketten gelse bile gerisinde, arkasında Amerikan sermayesi vardır."

İlginç olan bu müttefiklik ilişkisinin gerek Özal ve gerek Erdoğan döneminde 1. ve 2. Körfez savaşları döneminde belirli krizler dışında sürmesidir. Bazı dönemlerde Çekiç güç (Rapid Deployment Force) ve Kürt teröristleri konusunda karşılıklı anlaşmazlıklar bulunsa da günümüzde aynı ekonomik çıkar temelli işbirliğinin sürdüğü görülmektedir. Ak Parti (Davutoğlu/Erdoğan) ve ANAP (Turgut Özal) dönemlerinde ABD dış politikasının temel karakteristiği İslamcı ve Batıcı kimliklerin pragmatist bir potada eritilmesi şeklinde olmuştur. Bu taraflar arasında bir denge politikası oluşturmuştur (Güneş, 2018). Eski bir Dünya Bankası çalışanı olarak Özal 24 Ocak 1980 kararlarının mimari ekibi ve uygulayıcısı olması nedeni ile ABD tarafından oldukça önemsenmekteydi. Çünkü bu Özal'ın tabiri ile Türk ekonomisinde bir transformasyondu.

Türk Sağ'ının iki güçlü lideri Turgut Özal ve Recep Tayyip Erdoğan, siyasal liberalizm ile Türkiye'ye uluslararası ekonomik sistemde bir güç haline getirmeye çalışmışlardır. Turgut Özal, bu anlayışın ilk temsilcisi olarak, bu politikanın ülke ekonomisinde yarattığı dışa bağımlı borç sirkülasyonu travmasının da ana yürütücüsü olmuştur (Cankara, 2015). Recep Tayyip Erdoğan ise liberal politikaların uygulanmasına devam edilirken, ülkenin borç sarmalından kurtarılmasına dönük bir girişimin de öncüsü olmuştur. 1985 sonrası başlayan yurtdışından kısa vadeli döviz girişi daha sonra da etkileri sürecek baskılanmış döviz kuru, yüksek faiz politikası ile birlikte günümüze dek sürecektir. Türk ekonomisinin bu kısa vadeli sermaye girişlerine bağlılığı da bazı dönemlerde politik krizlerle döviz kurunda patlama şeklinde yükselmelere yol açmaktadır.

Özal, I. Körfez Savaşı'nda, Erdoğan ise II. Körfez Savaşı'nda, Türkiye'nin kritik karar alıcıları olarak Türkiye için aynı şeyi istemiştir; Ortadoğu coğrafyasında özellikle etkinliklerini arttırmak. Bu noktada iki lider hegomon güç ABD ile ilişkilerini güçlü tutmaya özen göstermişlerdir. Özal ciddi anlamda 1. Körfez savaşına katılarak Musul ve Kerkük'e yönelik bir girişim yapmayı düşündü ise de askeri bürokrasi bu konuda kendisini engellemiştir. 1. Körfez savaşı öncesi 1985 yılına kadar Türkiye'nin başlıca ticari partneri Ortadoğu ülkeleri idi. Bu süreç Kerkük Yumurtalık boru hattının kapatılması başta olmak üzere ABD'nin yaptırım listesinin etkileri sonucunda önemli oranda olumsuz etkilendi ve Türkiye doğu komşuları ile ekonomik temelli ilişkisini askıya almak ve hatta sınırlandırmak zorunda kaldı. Halen de Türk dış ticareti çoğunlukla Avrupa ülkeleri ile yoğunlaşmış iken yakın coğrafyamızdaki bu komşularla oldukça sınırlı ticari işbirliği içinde bulunmaktayız. Bunda bölgedeki istikrarsızlık kadar Irak, İran ve Suriye'nin ABD ve dış güçler tarafından ekonomik ambargo altında olmaları da yol açmaktadır. ABD'nin bu konudaki örtülü sopa politikası Türkiye'yi de dolaylı olarak etkilemektedir.

Özelikle 2002 sonrası Bush Doktrini ile radikal İslam ABD için bir tehlike sayılmakta ve denetlenmesi öngörülmekte iken; Türkiye'ye ılımlı İslam kuşağı ülkelere bir örnek olarak gösterilmektedir. Bu amaçla küresel kurumlara insiyatif verilmesi sağlanmıştır. Bu küresel inisiyatif, BM, IMF, DTÖ gibi küresel işbirliği kuruluşları vasıtasıyla uluslararası güvenlik, ekonomi, ticari ve finans sistemini ABD çıkarlarına uygun olarak şekillendirmeyi ve özellikle Dünya Ticaret Örgütü aracılığıyla küresel serbest ticareti teşvik etmeyi amaçlıyordu (Güler, 2012). ABD'nin özellikle 11 Eylül 2001 sonrası artan Ortadoğu ve Türkiye ilgisi ve bölgeyi yeniden dizayn çabaları ilginçtir ki enerji kaynakları açısından zengin veya enerji koridoru üzerinde olan ülkelerle ilgiliydi. Son on yıldır Dünyanın en büyük petrol üreticilerinden biri olan ve kendine yeterli enerji kaynaklarına sahip ABD,

küresel sistemde kendisine rakip gördüğü ülkelerin gücünü törpülemek amacı ile bu dış politika seçeneğinin her zaman masada tutmuştur.

2. Körfez savaşı döneminde her ne kadar 1 Mart 2003 tezkere krizi, ABD ile ilişkilerde bir gerilme yaratsa da izleyen dönemlerde Türkiye bir Kürt devleti kurulmaması ve tampon bir bölge yaratılmasında ABD ile aynı saftadır. Ayrıca Erdoğan askeri bürokrasi üzerinde Özal'dan çok fazla hâkimiyete sahiptir. AK Partinin ilk aylarında yüzleştiği tezkere krizinin hemen sonrasında Büyük Ortadoğu Projesi Dünya gündemine oturmuştur. Akademisyen Çağrı Erhan ise BOP'u ve ABD'yi şu şekilde eleştirmiştir (Taşkın, 2010).

"İsmet Paşa, "büyük devletle münasebetler ayı ile yatağa girmeye benzer" dediğinde, dünyada hala iki kutuplu bir düzen vardı ve çeşitli konularda dengelere oynama, manevralar yapabilme dış politika olasılıkları halindeydi. Bugün ise, İmparator Bush'un "ilahi misyonunu" sorgulamaya kalktığınızda bile "çarmıha gerilme" tehdidiyle karşı karşıya kalıyorsunuz. Şer eksenine dâhil edilmeseniz bile, en azından asi devletsinizdir ya da sizden beklenen liderliği gösterememişsinizdir".

BOP ile Ortadoğu'yu tekrar dizayn etmek isteyen ABD için NATO üyesi Türkiye önemini devam ettirmektedir. Geleceğe yönelik projeksiyonlarda Türkiye'nin etki alnının Osmanlı imparatorluğunun eski sınırlarına yaklaşacağı savunulmaktadır. Bu konuda yapılan bazı haritalar oldukça güvenilir bazı ABD düşünce kuruluşları tarafından paylaşılmıştır (Friedman, 2009). Bu ABD projeksiyonu Türkiye'deki Neo Osmanlıcı düşünce pratiği ile oldukça uyumludur. Özellikle Davutoğlu döneminde dış politikada etken olan Neo Osmanlıcılık özü itibari ile Özal'ın 1987 sonrası söylemine oldukça benzemektedir. "Adriyatik'ten Çin Seddine" ile betimlenen Orta Asya söylemi ile pekiştirilmek üzere, Turgut Özal'ın Körfez Savaşında aktif olma isteği, Bosna Katliamına karşı duyarlılığının en önemli sebeplerinden biri neo-Osmancılık düşüncesidir. Turgut Özal Neo Osmanlıcılık düşüncesi ile bir bakıma yüksek politika (High Politic) kategorisindeki dış politikayı halka açmıştır (Çınar, 2011).

AKP 2007 yılına kadar olan ilk döneminde AB üyeliğini bir batılılaşma ve istikrar yanında askeri bürokrasiye karşı batı kartı olarak kullanmıştır. Benzer bir çaba Özal döneminde de görülmektedir. ABD her iki dönemde de Türkiye'nin AB üyeliğinin sıkı bir destekçisi olmuştur. Bunda NATO askeri kanadı üyesi Türkiye'nin Avrupa içinde bir etkisi olacağını görmesi önemli etkendir. 2009 yılında Obama ilk ABD-AB zirvesinde batının İslam ülkeleriyle daha yakın ilişkiler ve işbirliği arayışında olması gerektiğini belirterek şu ifadeleri kullanmıştır (Vatan, 2009).

"ABD ve Avrupa, Müslümanlara dost, komşu ve ortaklık ilişkisi içinde yaklaşmalı. Ancak bu şekilde adaletsizlik, hoşgörüsüzlük ve şiddete karşı ortak mücadele edebiliriz. Türkiye'yi AB'ye almak hem bu ülkeyi Avrupa'ya sıkıca bağlayacak bir gösterge hem de AB'nin bu konulardaki çabalarına vurgu olacaktır."

Buna rağmen Almanya ve Fransa, bu desteği AB içinde yeni bir ABD müttefiki veya casusu gibi görmüşler ve Türkiye'nin üyeliğine yönelik bu çabalara olumsuz yaklaşmışlardır. Bunda İngiltere'nin uzun yıllar boyunca ABD ekseninde bir dış politika ile izleyerek Almanya ve Fransa'nın karşı cephesinde bulunması önemli bir öngörü olmuştur.

Sonuç

Turgut Özal Türkiye ekonomisinde sabit kur rejimine bağlı, ithal ikameci bir ekonomik düzenden esnek kur sistemine bağlı ihracata dayalı bir modele geçişi başarılı bir şekilde sağlamıştır. Bu politika değişimi ABD tarafından olumlu değerlendirilmiştir. Bu durum aynı zamanda ülke ekonomisini dışa açık spekülatif ataklara da açık hale getirmiştir (Kafaoğlu, 2008). Bu ekonomi politikasının liberal ayağı olan özelleştirme, serbest sermaye hareketlerine transferine tam kolaylık özellikle AK Parti döneminde yerine getirilmiştir. Genel çerçevesi Güçlü ekonomiye geçiş programı ile çizilen bu politika ABD'nin tam desteğini almıştır. Bu dönemde de ülkemize kısa vadeli sermaye

girişleri ile baskılanmış kur, yüksek faiz politikası devam etmiştir. Bu durum ve diğer makroekonomik değişkenler döviz kuru seviyesini belirlemesine rağmen bunu dışında ABD ile yaşanan belirli bazı gerilimler de psikolojik amillerin devreye girmesine yol açmaktadır. ABD'nin son dönemde ortaya çıkan ve Rahip Branson krizi ile zirveye ulaşan yaptırımları Türkiye ve sınır ülke olan İran ve Irak'ı da etkileyecektir. Diğer makroekonomik değişkenler sabitken döviz kurlarının beklenmedik şekilde yükselmesinin altında bu dış politikadaki gerilimi aramak gerekmektedir (Yorulmaz, 2018).

ABD yeni Pasifik eksenine rağmen halen Dünya finans kapitalinin merkezidir. Kaotik bağımlılık nedeni ile Çin gibi pek çok yeni gelişen ülke rezerv para olarak ABD dolarını ve hazine tahvillerini tutmaktadır. Bu yeni ekonomik blok halen tam olarak bu sistemden ayrışmış değildir ve yapılan değerlendirmelerde bu göz önüne alınmak zorundadır. Yani pek çok Asya ülkesi henüz iktisadi alanda ABD ile yapacakları ekonomik tabanlı kur savaşlarını göğüsleyecek kapasiteye sahip değildir. Bu nedenle Türkiye'de politika yapıcıları pragmatik çerçeve içinde ABD ile ekonomik alanda bir karşıtlık yaratmayan bir dış politika uygulamaya çalışmaktadırlar. Bu tamamı ile gerçekçi bir seçim olarak da gözükmektedir.

Kaynakça

Cankara, P. Ö. (2015). Türkiye'de Siyasal Liberalizmin Nirengi Noktası: Turgut Özal Ve Recep Tayyip Erdoğan'ın Hükümet Etme Yaklaşımlarının Karşılıklı Analizi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1-11.

Çamlıbel, C. (2016, 7 10). Prof. Dr. Mete Tunçay'dan AK Parti ve Erdoğan yorumu: 16 yıl daha. Hürriyet gazetesi: http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ak-parti-ve-erdogan-yorumu-16-yil-daha-40139789 adresinden alındı

Çınar, Y. (2011). Turgut Özal ve AK Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Alternatif Bir Bakış Örneği: Liberal Düşüncenin Türk Dış Politikasına Etkileri. Akademik Bakış, 2-19.

Daban, C. (2017). Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası. Selçuk Üniversitesi, 77-96.

Friedman, G. (2009). Gelecek Yüzyıl. İstanbul: Pegasus.

Güler, A. (2012). Soğuk Savaş Sonrası Türkiye ABD İlişkileri: Bölgesel ve Küresel Etkileşim. Selçuk Üniversitesi SBE YL Tezi: http://acikerisim.selcuk.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/1153/325857.pdf;sequence=1

Güneş, N. (2018, 10 4). SÜREKLİLİK VE DEĞİŞİM BAĞLAMINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI: ANAP-AK PARTİ KARŞILAŞTIRMASI. İlim ve Medeniyet: https://www.ilimvemedeniyet.com/sureklilik-ve-degisim-baglaminda-turk-dis-politikasi-anap-ak-parti-karsilastirmasi.html adresinden alındı

Heper, M. (2013). Islam, Conservatism, and Democracy in Turkey: Comparing Turgut Özal and Recep Tayyip Erdoğan. Insight Turkey, 141-156.

Kafaoğlu, A. B. (2008). Türkiye Ekonomisi. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Kavuncu, S. (2006). Turgut Özal'ın Başbakanlığı Döneminde Türkiye-ABD İlişkileri. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: http://acikerisim.istanbul.edu.tr/bitstream/handle/123456789/26375/41820.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Öztürk, T. E. (2011). Yeni Dönem Türkiye_ABD İlşkileri: Fırsatlar ve Riskler. İstanbul: TASAM.

Pusane, Ö. K. (2017). Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasında Değişim: Turgut Özal ve Tayyip Erdoğan Dönemleri Karşılaştırmalı Analizi. Uluslararası İlşkiler, 39-53.

Taşkın, T. (2010). 11 Eylül Saldırıları Sonrası ABD Dış Politikasında Ortadoğu Türkiye ve ABD İlişkileri. Trakya Üniversitesi: http://dspace.trakya.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/1/157/0080394.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Vatan. (2009, 4 5). ABD ile AB arasında Türkiye gerilimi. Vatan gazetesi: http://www.gazetevatan.com/abd-ile-ab-arasinda-turkiye-gerilimi-231617-gundem/

Yayman, H. (2014, 5 6). Turgut Özal ile Tayyip Erdoğan arasındaki on fark... Vatan: http://www.gazetevatan.com/huseyin-yayman-634644-yazar-yazisi-turgut-ozal-ile-tayyip-erdogan-arasindaki-on-fark---/

Yıldız, A. (2018). Liberalizm Muhafazakarlık Sarkacında İnformel Bir Demokrat: Turgut Özal'dan Kalan. Muhafazakar Düşünce, 39-56.

Yorulmaz, R. (2018). ABD Yaptırımları ve Kur Krizinin Bölge Ekonomilerine Yansımaları. ORSAM.